

**AUTIZM SPEKTRI BUZILISHLARI BO'LGAN BOLALARNI INKLUZIV
TA'LIMGA JALB QILISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7798678>

Murodova S.R

*Nizomiy nomidagi TDPU Maxsus pedagogika va
Inkluziv ta'lim fakulteti Oligofrenopedagogika yo'nalishi*

*"Biz odamlarning bu qismini jamiyatdan chiqarib tashladik
va ularni jamiyatga qaytarishimiz kerak, chunki
ular bizga nimanidir o'rgatishi mumkin"*

Jan Vanier "Chuqurlikdan"

Annotatsiya: *Ushbu maqolada inkluziv ta'limda uchrayotgan muammolar, inkluziv ta'limning olib borilishi, usullari, yo'nalishlari haqida so'z yuritilgan. Umumta'lim maktabning autizm spektri buzilishlari bo'lgan o'quvchilari uchun o'qituvchilar tomonidan qanday ishlar olib borilsa bolalarda inkluziv ta'limning samaradorligi oshishi borasida fikr va mulohazalar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Inkluziv ta'lim, integratsiya, innovatsiya, resurs sinf, tafakkur, dars jarayoni, usullar.*

Abstract: *This article talks about the conduct, methods, directions of inclusive education. There are opinions and comments about the effectiveness of inclusive education, if teachers do it for special needs students of a general education school.*

Key words: *Inclusive education, integration, innovation, resource class, thinking, teaching process, methods.*

Har yili tug'ma va orttirilgan nuqsonlari bo'lgan bolalar ko'paymoqda. O'zbekistonning BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi konvensiyasiga qo'shilishi o'zbek ta'limini inklyuziv ta'limga aylantirishga olib keldi. Alohida ta'limga muxtoj o'quvchilar uchun boshlang'ich umumiy ta'lim bo'yicha davlat ta'lim standarti (keyingi o'rinlarda standart deb yuritiladi) birinchi marta autizm spektrining buzilishi (ASD) bo'lgan barcha bolalar uchun ta'lim olish imkoniyatini berdi. Zamonaviy o'zbek maktabi uchun umumta'lim maktablariga kiradigan ASD bilan o'quvchilar sonining sezilarli darajada oshishiga olib keldi. Davlat bolalarda rivojlanishdagi og'ishlarni erta tashxislash va tananing kompensatsion funktsiyalari tufayli bu og'ishlarni erta tuzatish vazifasini qo'yadi. O'z navbatida, ta'lim tizimi, imkoni bo'lsa, ushbu toifadagi bolalarni ommaviy bog'chalar, maktablar, litseylar va oliy o'quv yurtlaridagi o'quv jarayoniga kiritishi kerak.

Maktabdagi inklyuziv ta'lim - bu bolalarning intellektual yoki jismoniy xususiyatlaridan qat'i nazar, ta'lim muassasasidagi teng huquqli o'zaro ta'sirini nazarda tutadigan ta'lim tizimi, bu umumiy ta'lim jarayoni doirasida barcha o'quvchilarning imkoniyatlarini ochib berish, uning dasturi bolaning individual qobiliyatiga mos keladi.

Ayni paytda dunyoda inklyuziv ta'limning rivojlanishi juda katta yutuqlarga erishmoqda. Bizning odatiy muhitimizda nafaqat tayanch-harakat tizimi, eshitish, ko'rish qobiliyati buzilgan bolalar, balki oddiy hayot sharoitlariga moslashish juda qiyin bo'lgan - autizm spektrining buzilishi (ASD) bo'lgan bolalar ham bor.

Autizimli bolalarning ota-onalari uchun faol erta aralashuvning asosiy maqsadi bolani umumiy ta'lim maktabida o'qitishdir: "Birinchi sinfga, me'yorda rivojlangan bolalar bilan oddiy maktabga borish"dir. Amalda, oddiy tengdoshlar orasida ta'lim olish bolaning bir xil dasturni o'zlashtira olishiga kafolat bermaydi. Shu sababli, ko'pchilik o'qituvchilar ASD bilan og'rigan o'quvchilar haqiqatan ham inklyuziv sinfda ta'limga muhtojmi yoki bunday bolaning rivojlanishi va ta'lim olishi uchun barcha sharoitlar yaratilgan maxsus maktabga borishi yaxshiroqmi, degan savolni muhokama qilishadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq (5-modda, ta'lim olish huquqi) ota-onalar asosiy umumiy ta'lim olish uchun mas'uldirlar va farzandlari qaysi muassasada ushbu ta'limni olishlari haqida qaror qabul qilishlari kerak. "O'zbekiston Respublikasida ta'lim to'g'risida" gi yangi qonun (2020 yil 24- sentyabrda kuchga kirgan) inklyuziv ta'limni hamma uchun mumkin va ochiq qildi: ota-onalar va qonuniy vakillar ta'lim shaklini ham, ta'lim muassasasini ham tanlash huquqiga ega. Oilaning yashash joyiga ko'ra ta'lim muassasasini tanlash – 6-Bob 47-moddaga muvofiq belgilab qo'yilgan.

Maktabda inklyuziv ta'limning ijobiy va salbiy tomonlari

Inklyuziv ta'limning afzalliklari	Inklyuziv ta'limning kamchiliklari
"Nogironlik" tushunchasiga ijtimoiy yondashuvning yangi tamoyillari va usullari.	Moslashuvchan ta'lim standartlarining yo'qligi.
Umumiy ta'lim jarayonidagi xilma-xillik va innovatsiyalar.	Maktab o'quv dasturlari imkoniyati cheklangan bolalarning ehtiyojlarini qondirmaydi.
Bolalarni teng sharoitlarda idrok etish.	Pedagogning hissiy va informatsion tayyorgarligi etarli emas
Ijtimoiylashtirish va shaxsiy qobiliyatlarni rivojlantirish.	Maktablarning moddiy-texnik ta'minlanmaganligi.
Mustaqillik va o'ziga ishonchni rivojlantirish.	Tor profilli ishchilarning etishmasligi.
Teng imkoniyatlar va huquqlarni rivojlantirish orqali kamsitishlarga barham beradi.	Nogiron bolalar bilan ishlash bo'yicha o'qituvchilarning malakasi yo'qligi.

Maktablarda inklyuziv ta'limning o'qituvchilari qanday asosiy muammolarga duch kelmoqda?

Tajribaning etishmasligi - o'qituvchilar har doim ham ASD bolalarning barcha maxsus ehtiyojlarini to'liq bilishmaydi.

Barcha o'quvchilarni turli xil faoliyat shakllariga kiritish - o'qituvchilar sinfning bir-biri bilan qanday aloqa qilishini hal qilishlari va ishtirok etishni rag'batlantirishlari kerak. Moslashuvchan asbob-uskunalar yoki moslashtirilgan aloqa va til vositalari bo'lmasa, bu o'qituvchilarning bitta sinfda ishlashini qiyinlashtiradi.

Tyutorlarning etishmasligi - odatda inklyuziv sinflarda asosiy o'qituvchi va tarbiyachi ("maxsus bolalar" bilan ishlash bo'yicha o'qituvchining yordamchisi) mavjud bo'lishi kerak. Sinfning tabiati va hajmidan kelib chiqqan holda, o'qituvchi yordamchilarining tegishli soni bo'lishi shart.

Umumta'lim sinflarida to'planish. Qoida tariqasida, ASD bilan og'rigan bola odatdagi o'quvchiga qaraganda ko'proq e'tiborga muhtoj. Zamonaviy maktab sharoitida, to'la sinf xonalarida bu shart har doim ham to'liq bajarilmaydi.

Me'yorda rivojlanayotgan bolalarning ASD bilan og'rigan bolalarni idrok etishga psixologik tayyorligi - o'qituvchilar beozorlik va shafqatsizlikka dosh bermasliklari kerak, ularning maqsadi tushunish, hamdardlik, hurmat va jamoaviy yordamni o'rgatishdir.

Ota-onalarning psixologik tayyorgarligi - bu alohida ehtiyojli bolalarning ota-onalariga o'z farzandlariga hech narsa tahdid solmasligini va umumiy ta'lim jarayonida ishtirok etish ularning rivojlanishi va ijtimoiylashuvini rag'batlantirishini ko'rsatish uchun o'qituvchining roli muhimdir. Me'yorda rivojlanayotgan bolalarning ota-onalariga kelsak, o'qituvchilar jamoasi va maktab ma'muriyati yangi ta'lim standartlarini joriy etishning barcha afzalliklarini ko'rsatishi kerak.

Sinfdagi barcha o'quvchilarning ehtiyojlarini hisobga olgan holda individual ta'lim yo'nalishlarini ishlab chiqish ko'nikmalarining etishmasligida muammolarga duch kelmoqdalar.

Autizm spektrining buzilishi (ASD) bo'lgan bolalar bilan ishlashning xususiyatlari

1. ASD bilan og'rigan bola bilan aloqa o'rnatish.

Birinchi barqaror aloqalar o'qituvchini bolani egallagan yoqimli his-tuyg'ular va his-tuyg'ular bilan tanishtirish, u bilan bo'lishish va uning odatiy zavqini, hissiy reaksiyasini oshirish asosida yuzaga keladi. Samarali va ajralmas usullardan biri darsga o'yinni kiritish (rivojlantirish, o'qitish, ijodiy, o'yin vaziyatini yaratish) bo'ladi. Aniqrog'i, o'qituvchining darsda bolaning ishtiroqi bo'lgan o'yin faoliyatidagi ishtirokini ta'minlashidir. ASD bilan og'rigan bolalarni o'rgatishda asosiy qiyinchilik shundaki, bola qaraydi, lekin ko'rmaydi, eshitmaydi, tinglamaydi. O'yin tufayli biz bolaning individual xususiyatlarini va mavjud bilim darajasini hisobga olgan holda, bolaning e'tiborini qaratishga harakat qilamiz, unga ko'rishga, tushuntirishga va o'rgatishga, ko'nikma va qobiliyatlarni shakllantirishga va mustahkamlashga yordam beramiz.

Sinfdagi faoliyatimiz aniq o'quvchilarning qiziqishini, mustaqilligini, biz bilan hamkorlik qilish jarayoniga jalb qilishni rag'batlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Sinfdagi o'yinlardan foydalanish bolaning kognitiv qiziqishini, o'qishga faol munosabatini rag'batlantirish, shuningdek, jismoniy ortiqcha yukni kamaytirish uchun samarali imkoniyatlarni o'z ichiga olgan vositalardan biridir.

2. Autizm sindromli bolalarning ko'pchiligida intellektual rivojlanish notekis kechadi: ularning kuchli tomonlari- ko'pincha vizual idrok, tafsilotlarga e'tibor, yetarlicha katta miqdordagi mexanik xotiradir. Zaif tomonlari ko'pincha matnning umumiy ma'nosini tushunmaslik va o'qilgan narsalarni yodlangan iboralar yoki og'zaki nutqni qisman idrok etish orqali takrorlash bo'lib chiqadi, bu, masalan, matematikani bajarishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin, chunki bunday bo'lsa-da o'quvchi arifmetik amallarni bajarishni biladi, masalaning shartini tushunolmaydi.

3. ASD bilan og'rigan ko'plab bolalarda sensorli sohasining kuchli rivojlanish xususiyatiga ega. Ulardan ba'zilari baland tovushlarga yoki yorqin nurlarga toqat qilmaydilar, ba'zilari hid yoki teginish ham kuchli tirnash xususiyatini keltirishi mumkin (va bularning barchasi, qoida tariqasida, atrofdagilarga hech qanday noqulaylik tug'dirmaydi). Kattalar g'alati xatti-harakat sifatida ko'rishlari mumkin bo'lgan narsa ko'pincha noqulaylik va hatto og'riqni keltirib chiqaradigan hissiy ogohlantirishlarga reaksiyadir.

ASD bilan og'rigan maktab yoshidagi bolalar orasida gapirmaydigan bolalar ham bor .

Hech qachon og'zaki tildan foydalanmaydigan bolalar ham bor. Ammo muloqot qilish va ma'lumot uzatish uchun biz har doim ham og'zaki nutqdan foydalanmaymiz. Bizda turli yo'llar bor. Biz imo-ishora, yozish, chizish, chop etish, diagramma qilishimiz mumkin. Og'zaki nutqdan foydalanmaydigan bolalar uchun turli xil muqobil aloqa tizimlari yaratiladi, ular yordamida ular savollarga javob berishlari, so'rovlarni bildirishlari, qiziqarli narsalar haqida gapirishlari, do'stlar bilan suhbatlashishlari mumkin.

Shunday qilib, sizning sinfingizga autizm spektrining buzilishi bo'lgan bola keladi ...

Bola haqida barcha mumkin bo'lgan ma'lumotlarni to'plash kerak - birinchi navbatda, buzilishning o'zi haqida. ASD bilan og'rigan odamlar duch keladigan muammolar haqida qanchalik ko'p bilsangiz, o'zingizda yuzaga keladigan muammolarni boshqarishingiz osonroq bo'ladi.

Bunday bolani umumiy ta'lim sinfiga bosqichma-bosqich kiritish kerak. Bola qatnashadigan darslarni tanlash u o'zini eng muvaffaqiyatli his qiladigan sohaga bog'liq.

O'quvchingizni farzandingiz kabi kuzatib boring. Garchi siz u uchun ota-ona yoki tarbiyachi bo'lmasangiz ham , lekin muvaffaqiyatli ish uchun, u yoki bu muhitda o'zini qanday tutishini, uni nima qo'rqitayotganini, bezovta qilayotganini va tinchlantirishini bilsangiz yaxshi bo'lardi. Agar bolaning ota-onasi aloqa qilishga tayyor bo'lsa, ulardan

so'rang, o'zingizga va bolaga qiyin vaziyatda qanday yordam berish haqida iloji boricha ko'proq bilib oling.

Qiziqish ko'rsatish. Sizing qiziqishingiz, e'tiboringiz, hayotga va bolaning manfaatlariga bo'lgan sadoqatingiz - o'zaro munosabatlarning eng to'g'ri usuli.

O'quv makoningizni o'zgartiring. Siz bolaning joylashgan muhitini maxsus tarzda tizimlashtirishingiz kerak bo'ladi. Oddiy bolalar uchun kundalik jadval etarli bo'lsa-da, ASD bilan og'rigan bola darslarning ayniqsa aniq va tartibli vaqt-fazoviy tuzilishini yaratishi kerak. Bunday jadvalni joriy etish o'qituvchiga yordam beradi: darsdagi faoliyatni tartibga solish, tashvishlarni kamaytirish, muayyan xatti-harakatlar qoidalarini o'rnatish, faoliyatning o'zgarishini kutishning ko'rinadigan vositalarini ta'minlash. Darsdagi mashg'ulotlar jadvali doskaning yon tomonida joylashgan bo'lishi mumkin. Dars rejasini tuzish uchun belgilar va imzolar bilan kartalardan foydalanish tavsiya etiladi, so'ngra asta-sekin vazifalarning "ro'yxati" ga o'tish tavsiya etiladi. ASD bilan og'rigan bolaga ta'lim muhiti tanish, tushunarli va xavfsiz bo'lsagina o'qitishingiz mumkin bo'ladi.

Albatta, umumiy ta'lim maktabida ASD bo'lgan bolaning mavjudligi akademik ko'nikmalarni muvaffaqiyatli o'rganishni kafolatlamaydi. Ammo maxsus shart-sharoitlarni yaratish (resurs sinfi, moslashtirilgan dastur, o'qituvchining yordami), shuningdek, odatda rivojlanayotgan bolalarning namuna va ijtimoiylashuv muhiti sifatida mavjudligi ASD bilan og'rigan bolaning yanada muvaffaqiyatli bo'lishiga yordam beradi. Maktab o'quv dasturini o'zlashtirishda kommunikativ xulq-atvorni shakllantirishga, hayotiy tajribani kengaytirishga yordam beradi.

Maktabdan keyin autizm sindromli bola oddiy maktab bitiruvchilari bilan bir jamiyatda yashashi kerak bo'ladi. Ular bir-birlarini qanchalik tez tanisalar, ular o'rtasida tushunish va o'zaro munosabatlarning rivojlanishi ehtimoli shunchalik yuqori bo'ladi. Oddiy bolalar bilan maktabga boradigan autizmli bola o'zini maxsus maktab bitiruvchisidan ko'ra jamiyatning bir qismi sifatida his qilishi ancha oson bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.Zaxarenko A.S., Rokitskaya Yu.A., Shepel T.A., Platonova A.V., Gagina I.P., Tryaskina I.P., Polyakova G.S., Shkilontseva O.V- "Nogiron o'quvchilar uchun maktab-internatda autizm spektrining buzilishi bo'lgan bolalarni o'qitish va ijtimoiylashtirish" uslubiy qo'llanma - Chelyabinsk: ChSPU, 2016 .

2.Resurs sinfi. "O'rta maktabda autizm sindromli bolalar uchun o'quv va darsdan tashqari tadbirlarni tashkil etish tajribasi". Kozorez A.I. - Resurs sinfi, 2015. - 360

3.Umumta'lim maktabida autizm sindromli bolalarni o'rgatish: tez-tez beriladigan savollarga javoblar. <https://outfund.ru/obuchenie-detej-s-autizmom-v-shkole-answer-na-chasto-zadavaemye-voprosy/>

4. “Поддержка учителя в инклюзивном образовании: Современная зарубежная психология” С. В. Алехина, Т.А. Силантьева. – М., 2014.
5. “Психолого-педагогические основы инклюзивного образования” С. В. Алехина. М. : МГППУ, ООО «Буки Веди», 2013. – 334 с.
6. Бирюкова Юлия Сергеевна, “Организационно-педагогические условия инклюзивного образования в образовательных организациях” Екатеринбург 2018.
7. www.google.ru